

Driekoningen, Christelijke schikgodinnen

Door: Flierefluiter

© 2023

Driekoningen is een christelijk, met name katholiek, feest dat gevierd wordt op 6 januari. Het is in onze streken vooral een feest voor kinderen die met een lampion al liedjes zingend van deur tot deur gaan om te bedelen om snoep of geld. Een bekend liedje is “Drie koningen, drie koningen, geef mij een nieuwe hoed; de oude is versleten en m’n moeder mag het niet weten; mijn vader heeft geen geld, is dat niet slecht gesteld?”. Het feest is tegenwoordig vrijwel ten onder gegaan aan de concurrentie met Sinterklaas en Halloween. Zelf vier ik het desondanks consequent al mijn hele leven, maar ja, het is dan ook mijn verjaardag.

Driekoningen valt zoals gezegd op 6 januari, precies 13 dagen na kerstmis en werd vroeger dan ook wel ‘Dertiendag’ genoemd en beschouwt als het einde van kerstmis. Een andere naam voor dit feest, 6 januari was tot 1923 een officiële verplichte katholieke feestdag, is Epifanie (Openbaring). Hierbij wordt gevierd dat het kind Jezus zichzelf openbaarde als goddelijk door zijn geboorte uit een maagd, zijn doop, zijn eerste wonder en doordat hij bezocht en aanbeden werd door drie wijzen uit het oosten. Maar tegenwoordig wordt Epifanie kerkelijk meestal gevierd op 1 januari en niet meer op de zesde.

In dit artikel wil ik vooral ingaan op Driekoningen, op de drie wijzen die bij het kind Jezus op kraamvisite kwamen en hem geschenken brachten. Ik wil wat meer vertellen over de achtergrond van deze mythe, de verering en gebruiken rond deze drie koningen of wijzen en kijken naar parallellen in andere mythologieën en tradities.

Driekoningen verwijst naar een verhaal uit het evangelie van Matheus (2:1-18) waarbij ‘magi’ uit het Oosten een ster volgen om de koning der Joden te vinden en zo in Bethlehem bij de pasgeboren Jezus uitkomen. Het woord ‘magi’ verwijst oorspronkelijk naar een Perzische klasse van priester-astrologen, maar wordt in de bijbel ook gebruikt in de betekenis van tovenaars of magiër. Gezien het feit dat deze magi een ster volgden om hun doel te bereiken zullen het in ieder geval astrologen zijn geweest maar wellicht ook priesters en/of tovenaars. Er wordt in de bijbel geen aantal magi genoemd, in apocriefe geschriften varieert hun aantal tussen de 2 en de 12, maar omdat ze drie geschenken meebrachten wordt al sinds de derde eeuw aangenomen dat ze met z’n drieën waren.

Het bezoek van de drie magi op een Romeinse sarcofaag uit de 4^e eeuw

Deze geschenken waren goud, wierook en mirre. Niet echt wat je normaal voor de kleine meeneemt als je op kraambezoek gaat, maar wel passend voor een baby die ‘koning der Joden’ en de ‘zoon van God’ is. Goud, wierook en mirre waren namelijk niet alleen verschrikkelijk kostbare geschenken maar ook geschenken met een symbolische betekenis; Goud verwijst naar het Aardse koningschap van Jezus, wierook naar zijn goddelijkheid en mirre naar zijn dood aan het kruis. Hiermee voorspelden de magi met hun geschenken meteen ook het lot van deze ‘koning der Joden’.

Omdat het woord 'magi' verwijst naar heidense priesters, astrologen en magiërs werd in de christelijke kerken al snel gesproken van drie wijzen en later, vanaf de 9^e en 10^e eeuw van drie koningen. Deze koningen zouden Caspar, Balthasar en Melchior heten, namen die in een 8^e eeuws geschrift voor het eerst genoemd worden in verband met de drie wijzen. Caspar, Balthasar en Melchior zouden afstammen van de drie zonen van Noach en afkomstig zijn uit het gebied rond de Kaspische Zee, Perzië en Nubië en 20, 40 en 60 jaar oud zijn. Zo vertegenwoordigden ze zowel de drie destijds bekende continenten als de verschillende levensfasen van de mens en staan zo symbool voor de gehele mensheid die Jezus aanbid.

De verering van de drie koningen begon in West Europa in de 11^e eeuw toen het bezoek van de drie koningen aan het kind Jezus als toneelstuk voorafgaand aan de mis op 6 januari werd opgevoerd en werd echt populair nadat de skeletten van de drie wijzen of koningen in 1164 door keizer Frederik Barbarossa als oorlogsbuit uit Milaan werden meegevoerd naar Keulen waar ze nog steeds te zien zijn in de Dom. Deze skeletten waren ontdekt door Helena van Constantinopel tijdens haar pelgrimstocht naar Palestina in 326-328 en door haar eerst naar Constantinopel en enkele jaren later naar Milaan gebracht.

De drie koningen beiden gelovigen hulp bij 'vallende ziekte' ofwel epilepsie. Paus Johannes XXII (1249-1334) beveelt een gebed/spreuk waarin de drie koningen voorkomen aan tegen epilepsie: "Caspar fert mirram, thus Melchior, Balthasar aurum. Hec tria qui secum portabit nomina regum. Solvitur a morbo domini pietate caduco." (Caspar brengt mirre, Melchior wierook, Balthasar goud. Deze drie zullen de namen van koningen bij zich dragen. Hij is verlost van de ziekte door de genade van de Heer.) Er zijn ook verschillende middeleeuwse talismans tegen epilepsie bekend waar de namen Caspar, Melchior en Balthasar op voorkomen. Wat het verband tussen de drie koningen en epilepsie is, is niet helemaal duidelijk. Waarschijnlijk houden ze verband met 'vallende ziekte' omdat ze zelf in aanbidding 'vielen' voor Jezus. Er zijn overigens ook een aantal spreuken en talismans bekend waarbij de drie koningen steun bieden bij een moeilijke bevalling (weer dat vallen), beschermen tegen vijanden en de pest en helpen om in het gevlei te komen bij je meerderen en bij het vreedzaam beëindigen van conflicten. Dit lijkt misschien heel wat, maar vergeleken met de magische trucendoos van andere heiligen stelt hun werkterrein weinig voor.

Driekoningen was dan ook vooral een volksfeest. In de 16^e eeuw was het koningsspel in veel huishoudens, maar ook in kloosters en op gildebijeenkomsten, een van de hoogtepunten van het jaar. Er werd een boon verstoep in een koek en diegene die de boon in zijn of haar stuk koek vond was die avond koning. De koning had een koningsbrief met daarop andere rollen als raadsheer, nar, lakei en andere leden van een hofhouding en verdeelde deze onder de andere aanwezigen. Verder bestond het koningsspel vooral uit veel eten en drinken waarbij onder de uitroep "De koning drinkt" veelvuldig getoost werd.

Voor kinderen was er het 'kaarsjesspringen' waarbij drie kaarsen op de grond werden gezet waar kinderen omheen dansten en overheen sprongen. Het 'sterrezingen' was een activiteit waarbij volwassenen en kinderen met een ster op een stok zingend langs de deuren gingen en overal om geld, eten of drinken vroegen.

Na de reformatie schrapte de protestantse synode in 1574 driekoningen als kerkelijke feestdag, maar het bleef als volksfeest nog lang bestaan. Het sterrezingen werd in 1745 in Den Bosch verboden en ook in veel andere steden werd het aan banden gelegd. Het werd gaandeweg vooral een feest dat door katholieken gevierd werd en later alleen door (katholieke) kinderen. Tegenwoordig zijn er hier en daar in Nederland nog een paar plaatsen waar kinderen met driekoningen gaan sterrezingen, bijvoorbeeld in Nijmegen, Maastricht en Tilburg, maar feitelijk is het feest op sterven na dood.

Of het jammer en erg is dat feesten en tradities als driekoningen, maar ook Sint maarten, Luilak en andere oude volksgebruiken, verdwijnen is iets waar je lang en breed over kunt filosoferen en twisten, maar daar wil ik in dit artikel verre van blijven. Ik wil hier wel nog eens goed kijken naar de plek die de drie koningen/wijzen/magi hebben in de bredere context van Europese mythologiën. Want wat zijn de drie 'koningen' nu eigenlijk voor figuren?

Kort gezegd zijn het drie bovennatuurlijke wezens (want magi dus priester, astroloog en waarschijnlijk ook tovenaars) die een pasgeboren kind bezoeken om het geschenken te brengen en voorspellingen te doen. De drie 'koningen' vervullen deze rol in de Christelijke mythologie voor het kind Jezus, maar dergelijke wezens zijn redelijk universeel in Europa en het Midden Oosten en komen in allerlei mythologiën voor. Alleen gaat het dan meestal om vrouwelijke wezens zoals godinnen die geschenken brengen en het lot van de boreling voorspellen of bepalen.

De oudste voorbeelden van dergelijke wezens vinden we in het Midden oosten in de vorm van de Hutena ('begunstigster' / 'opvoedster') en Hutellura ('vroedvrouw'), dit waren groepen godinnen in Mesopotamië en omgeving die als taak hadden de foetus in de baarmoeder te vormen, hielpen tijdens de zwangerschap en bevalling en het lot van de pasgeborene vaststelden. Uit hoeveel godinnen deze groep bestond is niet bekend, maar een aantal van zeven is aannemelijk aangezien ze sterk lijken op de Sassuratu ('baarmoeder' / 'vroedvrouw') en de Kotharat ('vaardige' / 'wijze' / 'voorspoed'). Zowel de Sassyratu als de Kotharat zijn namelijk groepen van zeven geboortegodinnen uit respectievelijk Mesopotamië en Syrië die verantwoordelijk zijn voor het ontstaan van een foetus, de zwangerschap en bevalling en tevens het lot van het kind bepalen.

Het is goed mogelijk dat het verhaal van de magi die het kind Jezus bezochten is gebaseerd op de mythen en gebruiken rond deze oude geboortegodinnen die de schrijver van het Matheus evangelie, een Joodse schriftgeleerde uit de tweede helft van de eerste eeuw, zeker gekend moet hebben. Als volgeling van het Jodendom, een monotheïstische religie met een mannelijke god, zal hij magi meer geschikt hebben gevonden om het lot van de zoon van god, de 'messias' en 'koning der Joden' te bepalen dan geboortegodinnen van heidense oorsprong. Het aantal magi noemde hij niet, maar dat werd al snel drie, een getal dat goed past in de Europese traditie van godinnen en andere vrouwelijke wezens die bij de geboorte van een kind assisteren, geschenken brengen en/of het lot van de boreling bepalen of voorspellen en eigenlijk altijd in drietallen opereren.

Aangezien het Christendom zich in Europa verspreidde via de Romeinen is het zeer aannemelijk dat het aantal van drie magi/wijzen/koningen niet alleen gebaseerd is op het aantal geschenken dat ze Jezus gaven, maar vooral op het feit dat de Romeinen drie schikgodinnen kenden: de Parcae. De parcae zijn drie godinnen die bij de geboorte het lot en de levensduur van mensen bepalen. Nona ('de negende') is verantwoordelijk voor de zwangerschap en spint de levensdraad en bepaalt zo de levensloop en het lot van de pasgeborene, Decima ('de Tiende') is verantwoordelijk voor de bevalling en geboorte en ze meet de levensdraad van elk mens af, Morta ('Dood') heeft tenslotte als taak om de levensdraad op de juiste lengte door te knippen en beheerst zo het sterven van de mens. Zoals de meeste goden en godinnen in de Romeinse religie zijn de Parcae een Romeinse variant van vergelijkbare godinnen in het Griekse pantheon: de Moirai. De Moirai zijn drie godinlijke zussen die het lot en het leven van mensen bepalen en bewaken dat het ook daadwerkelijk zo verloopt. Dit doen ze in de eerste drie dagen na de geboorte. Clotho ('spinsters') is de jongste zus en spint de levensdraad van elke mens en bepaalt alle belangrijke levensgebeurtenissen. Samen met Hermes heeft Clotho het Griekse alfabet uitgevonden en aan de mensheid geschonken. De middelste zus, Lachesis ('over de dingen die 'toewijst'), bepaalt de lengte van ieders levensdraad en na het overlijden geeft ze zielen de keuze in welke vorm ze in een volgend leven willen incarneren. Atropos ('niet draaiend') is de oudste zus en heeft als taak de levensdraad door te knippen en de manier van overlijden te bepalen. De Moirai zijn zusters van verschillende leeftijden en worden afgebeeld als een jonge, een volwassen en een oude vrouw en hebben daarmee dezelfde leeftijdsverdeling als Caspar, Balthasar en Melchior. Ze hebben verder een verband met de tijd en vertegenwoordigen verleden, heden en toekomst. Zo zingt Lachesis over de dingen die waren, Clotho over de dingen die zijn en Atropos over de dingen die nog komen.

De Parcae/Moirai zijn niet de enige drievoudige godinnen die we uit de Romeinse wereld kennen, in Gallië en in Germaanse gebieden langs de Rijn en Moezel werden de Matres of Matrones vereerd. Deze godinnen worden meestal zittend afgebeeld en hebben vaak attributen bij zich als fruit, varkens, slangen, brandende wierook en kinderen. Op het beeld hier staan de matrones afgebeeld met een kind, een stuk doek dat waarschijnlijk als luier dient en iets wat vermoedelijk een spons is. Verder hebben ze alle drie een ontblote borst om te kunnen voeden. Het verband van deze godinnen met geboorte en baby's is overduidelijk.

Hoewel de Matrones als moedergodinnen een breed werkterrein hadden dat onder meer vruchtbaarheid en welvaart besloeg is de link met geboorte en baby's sterk genoeg om te vermoeden dat ze een vergelijkbare rol hadden als de Parcae/Moirai en de magi uit de bijbel. Doeken (voor luiers) en sponzen zijn net als fruit geschikte cadeau's voor een pasgeborene en omdat ze ook verwijzen naar geschenken tijdens het leven (fruit) en de dood (een spons om het lijk te wassen en doeken als lijkwade) verwijzen ze ook naar het lot van de pasgeborene.

In de Germaanse wereld, in ieder geval in het middeleeuws Scandinavië, waren het de Nornen die bij de geboorte het lot van de mens bepaalden. De etymologie van het woord 'nornen' is niet helemaal duidelijk, maar komt waarschijnlijk van een woord wat 'twijnen', 'vlechten' of 'wikkelen' betekent en verwijst naar het maken of spinnen van de levensdraad. Volgens sommige teksten is dat ook precies wat ze doen, een levensdraad spinnen voor de mens, maar volgens andere teksten bepalen ze het lot van mensen door dit als rune in een stuk hout te kerven.

De Nornen lijken sterk op de Parcae/Moirai; ook hier gaat het om drie zusters die Urd ('wat ooit was'), Verdandi ('wat geboren wordt om te zijn') en Skuld ('wat zal zijn') heten en verleden, heden en toekomst vertegenwoordigen. De Nornen assisteren vrouwen bij de geboorte en bezoeken pasgeborene baby's in de nacht na hun geboorte om hen hun lotsbestemming te geven. De Nornen wonen bij de Bron van Urd aan de voet van de wereldboom Yggdrasil en geven deze elke dag water en bemesten hem met vruchtbare klei.

In het Baltische gebied zijn het de Laima's die het lot van pasgeborenen bepalen. In Letland zijn Laima en haar zussen, Kārta en Dēkla, een drie-eenheid van schikgodinnen. Laima ('lot') waakt over de bevalling en geboorte en ze bepaalt het lot van mensen, Dēkla beschermt kinderen en Kārta heeft de macht over het leven van volwassenen. Samen worden ze de drie Laima's genoemd en tot in de 19^e eeuw offerden vrouwen kippen, schapen, handdoeken of andere geweven materialen aan hen na de voorspoedige geboorte van een kind.

In Litouwen bestaan de drie Laima's uit Laima ('lot'), Laime ('geluk') en Laume ('elf/fee'). Deze drie voorspellen het lot van pasgeborene baby's en geven daarbij soms verschillende of elkaar tegensprekende voorspellingen. Als dat zo is, dan geldt de laatst uitgesproken voorspelling. De Laima's zouden volgens de Litouwse mythologie ook geholpen hebben bij de wedergeboorte van de mensheid als soort na de zondvloed. De Linde, de Berk en de Koekoek zijn verbonden aan de Laima's.

Rozhanitsy ('barende vrouw'), Narecnitsy ('naam gevende vrouw'), en Sudzhenitsy ('oordelende vrouw') zijn drie godinnen die in de Slavische landen helpen bij de bevalling en geboorte en de baby zijn of haar 'dola' bepalen. Dola is hier niet zozeer iemands lot of levensloop maar de persoonlijkheid, talenten, interesses en aanleg waarmee je geboren bent en waarmee je zelf je lot vorm kunt geven. Rozhanitsy, narecnitsy, en sudzhenitsy komen onder verschillende maar op elkaar lijkende namen voor in de mythologie van de meeste Slavische landen, van Rusland tot Slovenië.

In Roemenië tenslotte zijn het drie elven/feeën genaamd de Ursitoare die pasgeborene kinderen bezoeken om hen hun lot te vertellen. Dit doen ze klokslag twaalf uur 's nachts op een oneven nacht in de eerste week na de geboorte.

Met Roemenië komt er een einde aan dit artikel. Ik ben begonnen met de magi die volgens de bijbel het kind Jezus bezochten om hem te aanbidden en hem goud, wierook en mirre cadeau te doen. Geschenken waarmee ze symbolisch zijn levensloop voorspelden. En daarna hebben we een ronde gemaakt langs allerlei geboorte- en schikgodinnen uit het Midden Oosten en verschillende Europese culturen. Hierbij blijken de drie magi, wijzen of koningen uit de bijbel heel goed te passen in een lange traditie van vrouwelijke goddelijke of geestelijke wezens die in groepjes van drie bescherming en hulp bieden bij de bevalling en geboorte en pasgeboren baby's bezoeken om hun lotsbestemming te bepalen of te voorspellen. Het enige verschil is dat de drie magi/wijzen/koningen niet vrouwelijk maar mannelijk zijn. Jammer, maar iets wat wel te verwachten is binnen de patriarchale Joodse en Christelijke religies.

Wat mij bij de research en het schrijven van dit artikel vooral verbaasd en getroffen heeft is hoe wijdverspreid, zowel geografisch als in de tijd, het bestaan van drie schikgodinnen is en hoe veel ze, ondanks hun verschillen, op elkaar lijken in functie, werkwijze en verschijning. Een mooi voorbeeld van hoe onze verschillende culturen en tradities toch meer op elkaar lijken dan we soms denken en diepe gemeenschappelijke wortels hebben.

En ik besef maar weer eens dat ik op een heel bijzondere dag jarig ben.

Geraadpleegde literatuur:

W.L. Braekman (1997) Middeleeuwse witte en zwarte magie in het Nederlands taalgebied.

Robert Graves e.a. (1959) New Larousse Encyclopedia of Mythology.

Miranda Green (1995) Celtic Goddesses.

Jef de Jager (2001) Rituelen, nieuwe en oude gebruiken in Nederland.

Joke & Ko Lankester (2004) Encyclopedie van Westerse Goden en Godinnen.

Paula Vermeyden & Arend Quak (2000) Van Aegir tot Ymir.

Roy Willis (red) (1993) Wereldgeschiedenis Mythologie.

Wikipedia

www.jackstoop.eu